

РЕЦЕНЗИЯ

от

**проф. д-р Валентина Ангелова Драмалиева, секция „Философия“, УНСС,
член на научно жури за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки
(Европеистика - Политологични изследвания на ЕС – Европейска
идентичност) с решение на ФС № 8 / 09.05.2017 и заповед на Ректора на СУ:
РД 38 – 303 / 19.05.2017**

за

**дисертационния труд на *Стела Пламенова Конакчиева* на тема:
*„Ролята на свободното движение на хора
за създаването на модели на европейска идентичност”***

Обща представа и формални критерии за дисертацията

Представената ми за рецензия дисертация е написана на английски поради това, че е изготвена в рамките на договор за докторантура под двойно научно ръководство - на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и Университета Лиеж, Белгия. Научните ръководители са съответно проф. Мария Стойчева и проф. Куентин Мишел. Докторската дисертация съдържа текст с обем 158 страници и е структурирана в увод, четири глави, заключение, библиография, три приложения. Приложенията са с обем 45 страници и съдържат въпросници, обяснение на интервютата и две таблици със статистически доклади на Евробарометър. Използването на цветни маркери в приложенията подпомагат по-доброто ориентиране в текста. Библиографията включва 103 заглавия на публикации - книги и статии от хартиен и онлайн източници, от които 100 на английски език и 3 - на български език, както и 7 нормативни и статистически документи на английски. Бележките и цитиранията в дисертацията са под линия - общо 154. Посоченият обем, структура и реферираните източници отговарят на формалните критерии за една докторска дисертация.

Докторантът Стела Конакчиева е представила също и Автореферат на български език, където са резюмирани основните идеи на дисертацията; приносните моменти в научно-теоретичен, методически и научно-приложен план; списък на библиографията; списък с публикации на автора по темата. Посочени са две публикации, направени във връзка с дисертацията. Едната (2014) е на български в докторантски сборник, издаден от СУ „Св. Климент Охридски“, а другата (2016) – на английски в изданието по политически науки на Университета Лиеж, Белгия. За постигане на по-голяма яснота термините и концепциите в Автореферата са представени, както на български език, така и с техния английски еквивалент. Тази прецизност безспорно е полезна.

Темата на дисертацията, според мен, е подходяща за докторска дисертация по няколко причини. Първо, защото тя е много актуална и съответства на съвременните социални и политически процеси, протичащи в Европа. Второ, защото темата за европейската идентичност се анализира в литературата от различни гледни точки, но тази, която се предлага в дисертацията, е през призмата на свободното движение на хора, която е сравнително по-рядко срещана. Трето, защото тази тема не само позволява, но и в голяма степен изисква проблемът за европейската идентичност да бъде разгледан както от теоретична, така и от емпирична гледна точка. Четвърто, защото темата е интердисциплинарна. Пето, защото свободното движение на хора има и голяма символна стойност като основно право в ЕС. Тези нелеки задачи са предизвикателства, с които се заема Стела Конакчиева, но те ѝ дават добра възможност да разгърне творчески потенциал и да покаже своите възможности в различни изследователски полета. Темата фактически отваря една нова перспектива за изследване на европейската идентичност в рамките на по-широкия контекст за свободното движение на хора. Същевременно тя дава възможност както за представяне и изследване на социални факти и процеси, така и за философски анализи и интерпретации. Сама по себе си темата вече задава очакване дисертацията да има не само теоретичен, но и приложен характер. В нея се повдигат множество конкретни въпроси, които

чакат отговори и откриват нови изследователски полета. Затова смятам, че темата е не само подходяща, но и благодатна за докторска дисертация.

Използваната методология в дисертацията е в унисон с темата. Така съчетаването на актуална и проблемна тема с прилагането на адекватни изследователски методи е предпоставка за успешно изследване, което именно е демонстрирано в дисертацията. То дава възможност на докторанта да развие анализа си и да демонстрира своите изследователски умения и компетентност.

Използвани са две групи методи – едните са свързани с теоретичния модел на дисертацията, а другите – с емпиричното изследване и анализа на данните. За изграждането на теоретичния модел са проучени множество концепции за европейската идентичност, както и правно-политически документи, които изграждат неговата смислова и нормативна рамка. За емпиричното изследване е предпочетена методологията на качествените емпирични изследвания и по-конкретно - методът на полу-структурираните интервюта, както и подходът „отдолу – нагоре“, който изследва как чувства своята европейска идентичност всеки човек, за разлика от подхода „отгоре – надолу“, който очертава европейската идентичност, както е зададена от нормативните, историческите и философските ограничения на понятието. За анализ на резултатите се използва главно дедуктивният метод, като се разчита също и на индуктивния метод при казуси, излизащи от концептуалната рамка. Същевременно се прави и сравнение между данните от двата подхода - „отдолу – нагоре“ (субективните представи за европейска идентичност) и „отгоре – надолу“ (теоретична и правно-политическа рамка за европейската идентичност).

По съдържанието и структурата на дисертацията накратко може да се открие следното. В *увода* се обосновава темата и съществуващите изследователски подходи и гледни точки към нея, като се посочват тези, които ще се използват в дисертацията, а изследването на Ейдриън Фавел „Пионери на Европейска интеграция“ се обявява за основополагащо. Представя се и

методологията. Тъй като емпиричното изследване е качествено, се формулират четири научно-изследователски въпроси, на които ще се търси отговор.

Първа глава - „Концептуална рамка” – е с подчертана научно-теоретична насоченост - очертава теоретичната и правно-политическата рамка на цялото изследване. Социалният конструктивизъм и социалният контекст се използват като модел за обяснение процеса на промяна на идентичностите. Дефинират се понятията „идентичност“ (лична, социална и човешка), „идентификация“ (процес, който предполага развитие и промяна), „политическа идентичност“ и „гражданство“. В тази връзка понятието „европейска идентичност“ се аргументира като „политическа идентичност“ поради идентификацията с ЕС като политическа общност и с нейната легитимност. Обръща се специално внимание на обособените *културен и граждански* компонент в *политическата идентичност*. В този контекст се разграничават понятията „европейска идентичност“ и „гражданство на ЕС“.

Определя се и понятието „модел на европейска идентичност“ и се прави типология на моделите на европейска идентичност. Разграничават се също така нормативни (отгоре-надолу) модели и емпирични (отдолу – нагоре) модели, които са визират и в емпиричния анализ. Изяснява се и нормативната база на *свободното движение на хора*, за да се разграничат понятията „мобилност“ и „миграция“, както и свързаните с тях: *емиграция, свободно движение на работна сила, международна миграция, бежанци, мигранти от трети страни*, които описват различните видове потоци на свободно движение в Европа. Това е важно за точното определяне на групата респоденти в качествено изследване. Фокусът на изследването е върху онези потоци от свободно движещи се хора, които попадат в категорията на „граждани на ЕС“.

Дефинира се също понятието „връзки“ и се извеждат типове връзки от правната база. Така към очертаните *пазарни, юридически, културни и политически връзки*, се добавя и *свободното движение на хора* като нова структурираща връзка. Същевременно *свободното движение на хора* се визира като главна връзка, която създава предпоставки за действието и на други връзки. Обосновава

се един възможен нормативен модел за европейска идентичност като „все по-тесен съюз между народите на Европа“.

Във втора глава - „Методология на емпиричното изследване“ – се представят стратегията, емпиричните цели и методите за анализ на резултатите. Обяснява се как се структурира въпросникът за качествено изследване, както и използването на данни от други изследвания, в контекста на усилията да се отговори на поставените научно-изследователски въпроси. Обосновава се използването на полу-структурирани интервюта - заради свободата, която те дават на респондента. Очертават се също и определени изходни концепции, които се ползват – такива са например: *връзки, социален контекст, вътрешносъюзна мобилност*, като и *европейската идентичност* като *политическа идентичност*. Заедно с това се тества нормативният модел за европейска идентичност като „все по-тесен съюз между народите на Европа“, основан на връзки.

В тази глава се представят и ограниченията около набирането на респонденти – юридически, географски, времеви, финансови, както и обособените три фази на изследването в периода 2015 - 2016. За анализ на данните е разработен аналитичен модел по дедуктивен път, основаващ се на теоретичните и правно-политическите параметри в концептуалната рамка. Така се създава схема на кодове, съдържаща връзки, изведени от първа глава. Заедно с това при анализа на данни се използва и индуктивният метод, за да се откриват и такива кодове, които липсват в първоначалния дедуктивен модел. При анализа на интервютата са определени осем цели, които да се тестват. В търсенето на отговори се анализират и част от количествените данни на последните три доклада на Евробарометър във връзка със свободното движение.

Трета глава - „Модели на европейска идентичност“ – е практическо-приложна. В нея се анализират резултатите от изследването и се отговаря на поставените научно-изследователски въпроси. Извеждат се и модели на европейска идентичност, които следват тези отговори. Обобщението на резултатите показва, че *ценностите* са основополагаща категория от културната връзка за формирането на *европейска културна идентичност*. Заедно с това се

разкриват и различни комбинации на типовете връзки, като много от тях показват реални проблеми в ЕС и очертават сериозни предизвикателства, сред които се сочат евро кризата и кризата на сигурността. Забелязват и някои разминавания – в културната връзка, икономическата връзка, социалната връзка, гражданската връзка, както и в установената връзка между европейската идентичност и гражданството. По индуктивен път също се очертават различни категории към връзките, които будят интерес, като например мултикултурализма, мултинационализма, човешката връзка и др.

В тази глава резултатите от изследването се сравняват с нормативния модел за европейската идентичност като „все по-тесен съюз между народите на Европа“. Заключение е, че по-тесният съюз между народите на Европа е възможен и се случва на практика. Това се онагледява с метафората за *European melting pot*, която се разграничава от тази за *American melting pot*. Двата модела се визират като представляващи различни идеи за обединение и идентичност. Като се анализират резултатите в контекста на гражданските и културните компоненти на европейската идентичност се очертават четири единни модели, които ги обединяват. Заедно с тези модели се разглеждат и някои „негативни“ казуси, при които по индуктивен път се извеждат конструкции на европейската идентичност, които са различни от изследваната перспектива на свободно движение на хора.

В четвърта глава - „Въпроси за дискусия“ - се поставят въпроси, възникнали по индуктивен път, които заслужават самостоятелно внимание и биха могли да бъдат обект на бъдещи изследвания. Ударението се поставя на няколко обособили се в изследването релации, като тази „ценности – гражданство“, „сигурност – суверенитет“, както и идеята за *нов обществен договор в Европа*. На емпирично ниво се правят някои интересни заключения, които не съответстват на формалното разпределение на компетентностите в ЕС на този етап, но си заслужават да бъдат проучвани и верифицирани по-нататък в бъдещи анализи.

Заключението обобщава резултатите от изследването и повдига някои важни проблеми, които трябва да бъдат анализирани. Такива са например

хипотезата за евентуално разминаване на разбиранията между Изтока и Запада; „събуждането“ на традицията или миналото в Европа и др.

Изводът е, че за формирането на европейска идентичност са необходими както ценностна, така и политическа връзка. Заедно с това се отправят и някои препоръки. Като тази, че за заздравяването на политическата връзка е нужно да се намерят ефективни начини политическите изисквания, очаквания и мнения на гражданите на ЕС да се изразяват от тях пряко на ниво ЕС, а не само от държавите-членки. Или, че именно заради връзката между *ценности, сигурност и гражданство* е необходимо „пространството“ *свобода, сигурност и правосъдие* в ЕС да се гарантира с механизми за обмяна на информация между държавите.

Приноси на дисертацията. Съгласна съм с оценката за приносите в научно-теоретичен, методически и научно-приложен план, които Стела Конакчиева е посочила като основни за дисертацията си в Автореферата, и затова няма да ги посочвам и коментирам.

Ще открия няколко от достойнствата на дисертацията:

1. Теоретико – приложен характер на изследването.
2. Добър баланс между теоретично и емпирично, като се демонстрират изследователски умения и в двете проблемни полета.
3. Комбинативност и адекватност в използваните методи. Емпиричното изследване е качествено, но то тръгва от едно голямо количествено изследване, налагащо тезата за формиращата роля на свободното движение на хора за изграждането на европейската идентичност. Заедно с това в анализа се преплитат качествени и количествени, както и дедуктивни и индуктивни методи.
4. Интердисциплинарен подход към анализираниите проблеми – философски, политологически, социологически, юридически, културологичен.
5. Логично и последователно структуриране на работата.
6. Обзор на литературата по въпроса и интелигентното ѝ използване в подкрепа на определени тези.
7. Аргументацията е ясна и точна, а изводите - обосновани.

Доброжелателната критичност ме кара да посоча две формални бележки:

1. Реферираните литературни източници в дисертацията (и в автореферата) да бъдат описани по единен модел и пунктуация – независимо кой утвърден модел ще избере авторът.

2. Авторефератът се нуждае от редакция, защото правописните грешки правят лошо впечатление в цялостния общ план на добри идеи и решения.

Въпроси към докторанта. Темата на дисертацията, както и разискването ѝ в четирите глави, предизвикаха у мен интерес, а също - много размисления и питания. Ще задам само два от въпросите, които се породиха у мен.

1. Как би коментирала вечната дилема „повече свобода или повече сигурност“ в контекста на разбирането за европейската идентичност, което тя извежда в изследването си?
2. Дали някои драматични събития за ЕС, като зачестилите терористични атаки и Брекзит например, ще предизвикат определени ограничения върху свободното движение на хора и как това ще повлияе върху разбирането за европейска идентичност, при положение, че гражданите на ЕС се идентифицират именно с правото си на свободно движение?

Стела Конакчиева демонстрира добри изследователски умения, философски, социологически и политологически знания, познаване на много автори по конкретната проблематика, целенасочено осмисляне и интерпретиране на литературата, адекватно използване на подходящи изследователски методи. Дисертацията показва възможностите ѝ да работи самостоятелно в проучването и осмислянето на теорията, както и в добиването и интерпретацията на емпирични данни. Налице са и находчивост за достигането до определени заключения и умението те да се представят в разбираем вид. Убедена съм, че дисертацията има всички достойнства да бъде защитена публично от своя автор.

В заключение ще посоча, че цялостно оценявам положително избора на темата, положените усилия в проучването и осмислянето на литературата, направените интерпретации и връзки, баланса между теоретично и емпирично, систематизирането и логиката на дисертацията, добрата аргументация и направените изводи, като на тези основания препоръчвам на почитаемото жури да присъди на докторанта Стела Пламенова Конакчиева образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 3.3. Политически науки (Европеистика - Политологични изследвания на ЕС – Европейска идентичност).

04. 06. 2017 г.

София

Подпис:.....

(проф. д-р В. Драмалиева)